

Pojem „oikiá“ v klasické řecké filosofii

Milan Mráz —

Úvodní poznámka Aleše Havlíčka

Antická filosofie byla celoživotním tématem filologa a historika filosofie Milana Mráze. Nejinak je tomu i ve studii „Pojem „oikiá“ v klasické řecké filosofii“ z roku 1989. Její velkou část tvoří interpretace dvou významných Platónových děl, Ústavy a Zákonů, a Aristotelovy Politiky. V posledních letech svého života pracoval Milan Mráz na obsáhlé kapitole k Aristotelovi do právě vycházejících Dějiny politického myšlení. V ní se mj. věnuje Aristotelovu vyrovnání s Platónovými koncepcemi nejlepšího uspořádání v Ústavě a Zákonech. Některé myšlenky v této kapitole jsou nově formulovány proti těm, které nacházíme v eseji z roku 1989. Jedná se například o myšlenku naprosté jednoty obce, která je v eseji připisována Platónovi, naopak ve výše zmíněné kapitole je na základě rozlišení autora a jednotlivých postav dialogu diskutována jako Sókratova. Nebo se jedná o Aristotelovu myšlenku vztahu celku a části, jež celek chápe na rozdíl od části jako proteron, tedy „prvotnější“ (překlad z r. 1989), nebo nově a vhodněji přeloženo jako „původnější“ (překlad z Dějin politického myšlení).

Současné názvy několika důležitých oborů mají svůj společný základ ve starém řeckém slově oikos, které původně znamenalo obydlí, dům i domov. Platí to o výrazech „ekonomie“, „ekonomika“, „ekologie“ i o řadě dalších, významově příbuzných slov. V jejich základu i významu se však obrátí – a to někdy i bezprostředněji – ještě další řecké slovo, které s výrazem oikos etymologicky úzce souvisí a má s ním i shodné významy. Je to slovo oikiá, jemuž byla v pozdějších formách antické řečtiny dávana často přednost před výrazem oikos. Tak tomu bylo zvláště v attičtině, již psali svá díla athénští autoři 5. a 4. stol. př. n. l. Slovo oikiá zde často nahrazovalo výraz oikos v jednom z jeho dalších hlavních významů. Označovala se jím totiž rodina v širším smyslu slova, jinak řečeno: domácnost jako základní politická a hospodářská složka řeckých obcí.¹

1 Srv. Marek, V., K otázce oikos a jeho vztahu k polis ve IV. století. *Graecolatina Pragensia III*, 1966, s. 31-63 (AUC, Philosophica et Historica 5), zvl. s. 35.

Řecké chápání rodiny a domácnosti bylo již analyzováno v řadě studií i širěji pojatých prací, většinou v rámci výzkumu politických a hospodářských dějin starého Řecka nebo při zkoumání vzniku a vývoje tehdejších společenských teorií. Z tohoto hlediska byl již také analyzován pojem *oikiá* v Aristotelových spisech, zvláště v *Politice*, kde se vlastně poprvé stává součástí teoretického zkoumání řecké společnosti.²

V této stati se chceme zabývat pojmem *oikiá* v klasické řecké filosofii z poněkud jiného hlediska a analyzovat ho především jako výraz určitého pohledu na vztah člověka k jeho bezprostřednímu okolí, k lidem, kteří mu jsou blízcí a k těm součástem přírody, s nimiž se dostává denně do styku. Rozbor této stránky starých filosofických výkladů o rodině a domácnosti není nezajímavý i z hlediska dnešní ekologické problematiky, i když – na rozdíl od ekonomie – zde dějinná kontinuita ve vývoji pojmu chybí: pojem ekologie se utvořil teprve v novodobé biologii.³ Nejprve však bude vhodné obrátit pozornost znovu k původním významům slov *oikos* a *oikiá*.

Slovo *oikos* je velmi starobylého původu. V nejstarších vrstvách řeckého jazyka se u něho předpokládá tvar (v) *oikos*. Pro názor, že toto slovo převzala vznikající řečtina z ještě starších jazykových vrstev, svědčí příbuzný latinský výraz *vicus*, který má podobné významy: „ves“, „osada“, „dvůr“, později i „ulice“ a „(městská) čtvrť“⁴

Není zcela jisté, jak se významy slova *oikos* před vznikem nejstarších řeckých literárních památek vyvíjely. V zásadě se to mohlo dít dvojím způsobem: slovo *oikos* buď původně znamenalo jakékoli obydlí a teprve později se začalo vztahovat především k domu jako k obvyklému bydlišti, anebo se jím označoval nejprve dům a pak v přeneseném významu i jiné příbytky.⁵

K řešení tohoto problému neposkytují dostatečné vodítko ani homérské eposy, kde se výraz *oikos* vyskytuje poměrně často, ale již v široké škále různých významů.⁶ Tyto významy však spolu souvisí do té míry, že lze souhlasit s názorem, podle něhož byl *oikos* pro tehdejší Řeky jedním, i když ne přesně vymezeným a zcela jednotným pojmem.⁷ *Oikos* znamená v homérských

2 Srv. např. příslušné výklady v pracích: Mahaffy, J. P., *Social life in Greece from Homer to Menander*. London 1925; Newman, W. L., *The Politics of Aristotle*. I-IV. Oxford 1887-1902; Doñatur, A., *Politika i „politii“ Aristotel’a*. Moskva 1965; Mulgan, R. G., *Aristotle’s political theory*. Leiden 1978.

3 Srv. např. heslo „Oekologie“. In: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Hrsg. J. Ritter a K. Gründer. Bd. 6. Basel-Stuttgart 1984, s. 1146-1147.

4 Srv. např. heslo „oikos“ in: Liddel, H. G. – Scott, A., *Greek – English Lexikon*. Oxford 1939, a heslo „vicus“ in: *Oxford Latin Dictionary*. Vol. V. Ed. P. G. Glare. Oxford, Clarendon Press 1976, s. 2058.

5 K druhé z uvedených možností srv. Marek, V., *K otázce oikos a jeho vztahu k polis ve IV. století, c.d.*, s. 34.

6 Srv. např. heslo „oikos“ in: Ebeling, H., *Lexicon Horaericum*. II. Lipsiae 1886, s. 34-35.

7 Srv. Marek, V., *K otázce oikos a jeho vztahu k polis ve IV. století, c.d.*, s. 34.

eposech nejen dům jako budovu (někdy také pouze její jednotlivé prostory a části), ale i jiné druhy příbytků, např. stan nebo jeskyni (jako obydlí Kyklopa Polyféma).⁸ Význam tohoto slova lze od doby vzniku homérských eposů chápat v některých případech ještě širěji: může se jím obecně mýnit místo lidského pobytu.⁹

V této souvislosti se objevuje u slova *oikos* další důležitý významový odstín: *oikos* v homérských eposech často znamená domov jako opak ciziny. Tak je tomu zvláště v *Odysseji*, ve verších, v nichž se jímavě vyjadřuje stesk bloudícího Odyssea po domově, nebo jeho pozdější radost nad návratem domů, kalená ovšem po jistou dobu známými okolnostmi.¹⁰

Domovem však není pro člověka jen dům, ale – a to především – i lidé, s nimiž tu žije. Slovem *oikos* se proto brzy začíná označovat i rodina.¹¹ Tím však ještě není obsah pojmu *oikos* vyčerpán. Dům byl totiž pro Řeky základní složkou majetku, v níž a kolem níž se jejich ostatní majetek soustřeďoval. A tak *oikos* znamená i rodinný majetek vcelku, celou domácnost ve smyslu rodového hospodářství. Latentně je v tomto významu zahrnuta i lidská činnost, hospodaření, jímž se i neživý majetek stává organickou součástí živého celku rodiny.¹²

Výraz *oikiá* se v homérských eposech vůbec nevyskytuje, jeho užívání je doloženo až v pozdějších literárních památkách, např. v díle Hérodotově.¹³ Přitom dochází k určité, byť neúplné diferenciaci v užívání výrazů *oikos* a *oikiá*. U attických autorů 4. stol. př. n. l. se slovo *oikos* ve významu „dům“ již neobjevuje. Podrží se tu nejméně dva ze zmíněných starších významů: znamená buď domácnost, tj. rodinu s jejím vlastnictvím, někdy i „velkou rodinu“, svazek příbuzných rodin (tento význam měl zřejmě svůj původ ve starším rodovém zřízení), anebo pouze majetek.¹⁴

Ve významu „dům“ se naopak začalo v attičtině používat výrazu *oikiá*, který však často zastupoval slovo *oikos* i v jeho ostatních významech. Mezi jednotlivými autory byly ovšem v užívání těchto slov určité rozdíly. Např. Xenofón dává ve vztahu k rodinnému hospodářství přednost výrazu *oikos*, Aristotelés (jehož jazyk na jedné straně má řadu zvláštností, na druhé straně se již blíží pozdější helénistické řečtině) zase užívá v tomto významu téměř výhradně slova *oikiá*.¹⁵

8 Srv. *Odysseia* IX, 478.

9 Srv. Marek, V., K otázce *oikos* a jeho vztahu k *polis* ve IV. století, c.d., s. 34.

10 Srv. *Odysseia* I, 12; 157; XIX, 237.

11 Srv. Hérodotos, III, 1; 32.

12 Srv. Marek, V., K otázce *oikos* a jeho vztahu k *polis* ve IV. století, c.d., s. 37.

13 Srv. heslo „oiká“ in: Liddel, H. G. – Scott, A., *Greek – English Lexicon*, c.d., s. 1203.

14 Srv. tamtéž.

15 Srv. hesla *oikiá* a *oikos* in: Bonitz, H., *Index Aristotelicus*. Berolini 1870, d. 500 a 18 sqq; p. 501 a 1 sqq.

Ve staré řečtině existovalo i mnoho slov, která byla výrazům *oikos* a *oikiá* blízkce příbuzná nebo z nich přímo odvozená. (Některá z nich se také objevují již v homérských eposech). Byly to např. výrazy *oikésis* („bydlení“), *oikétés*, *oikétér* („obyvatel“), *oikúmené gé* („obydlená země“ ve smyslu „obydlený svět“, „lidstvo“) *oikodomein* („stavět“), *oikodomos* („stavitel“), *oikonomiá* („hospodářství“ i „hospodaření“), *oikonomos* („hospodář“), *oikonomikos* („hospodářský“), *oikonomein* („hospodařit“) a ještě řada dalších. Patří mezi ně i adjektivum *oikeios*, které původně patrně vyjadřovalo příslušnost k domu nebo k domácnosti („domácí), pak – již v přeneseném významu – nejčastěji to, že něco v nějakém smyslu někomu náleží, že je to jeho „vlastní“. Slova *oikonomiá* a *oikonomein*, vyjadřující pozitivní činnost, měla i své protějšky ve výrazech s negativním významem: *oikofthoriá* („zkáza hospodářství“) a *oikofthorein* („ničit hospodářství“, „přivádět na mizinu“).¹⁶

V této souvislosti je třeba se podrobněji zmínit o tom, jak Řekové chápali onu společenskou a hospodářskou jednotku, kterou označovali slovy *oikos* a *oikiá*.

Pojetí této základní složky společnosti nebylo ovšem ve všech řeckých obcích stejné a také procházelo postupným vývojem. Ve vztahu k našemu tématu je tu nejdůležitější, jak byla chápána *oikiá* v Attice, tedy v oblasti, v níž měly rozhodující politické a hospodářské postavení Athény. Attické pojetí domácnosti je také poměrně nejvíce prozkoumáno, i když i v něm nejsou některé stránky zcela objasněny.¹⁷

Attickou domácnost ve smyslu slov *oikos* a *oikiá* tvořila rodina svobodného občana se svým veškerým nemovitým i movitým majetkem včetně otroků. Za její trvalou součást se v rámci rodinného kultu pokládali i zemřelí předkové v mužské linii (žena i po provdání zůstávala členkou rodiny svého otce). Rodinu řídil autokratický otec, který byl z tohoto hlediska jejím „pánem“ (*kýrios*). Jeho moc nad rodinou však nebyla naprostá, neboť ji do jisté míry omezovala různá ustanovení i zvyklosti. Otec byl např. povinen dát zapsat své syny po dovršení 18 let do seznamu občanů příslušného správního obvodu (*démos*) a tím jim zajistit občanskou a právní samostatnost. S rodinným majetkem mohl sice volně disponovat, ale mohl být také volán k zodpovědnosti, když o něj nedbal nebo ho prohospodařil. Jiným „ekologickým“ příkladem omezení otcovy moci nad rodinným majetkem může být athénský zákon, který obecně – i soukromým vlastníkům – zakazoval kácet olivové stromy.¹⁸

Obec také dohlížela na to, aby majetek zůstával v držení rodiny i po smrti otce. Otcovský majetek (*patróna úsia*) se dělil mezi legitimní syny, kteří pak

16 Srv. příslušná hesla: in: Liddel, H. G. – Scott, A., *Greek – English Lexikon*, c.d., s. 1203-1205.

17 Srv. např. Marek, V., K otázce *oikos* a jeho vztahu k polis ve IV. století, c.d., s. 1.

18 Srv. tamtéž, s. 42-43.

hospodařili každý zvlášt (dcerám bylo z majetku obvykle poskytována věno). Pokud otec neměl legitimní syny, byl problém dědictví řešen buď adopcí, nebo se majetek dělil podle dosti složitých zásad mezi vzdálenější příbuzné z „velké rodiny“ (i ve struktuře a právu attických obcí 5. a 4. stol. př. n. l. přetrvávalo mnoho pozůstatků starého rodového zřízení).

Základním výrobním prostředkem, s nímž pracovala při svém hospodaření attická *oikiá*, byla (právě tak jako v mnoha jiných oblastech Řecka) zemědělská půda. *Oikiá* tu byla původně především zemědělskou výrobní jednotkou, rodinným zemědělským hospodářstvím. S rozvojem attických obcí, zvláště Athén, se ve městech objevují stále častěji i taková hospodářství svobodných občanů, která mají těžiště v jiném druhu činnosti, např. v řemeslné výrobě (zámožní občané, kteří nevlastnili pozemky, měli již od dob Sólónových přístup k veřejným úřadům podle určitého přepočtu svého jmění). Kromě toho v době rozkvětu Athén stále vzrůstal i počet a význam přistěhovalců, kteří byli převážně řemeslníky a obchodníky a po většinu dějin athénskému městskému státu se nemohli stát jeho plnoprávními občany ani získávat zemědělskou půdu. Té ostatně nebylo v tradičních zemědělských oblastech brzy nazbyt ani pro plnoprávné příslušníky obcí. Tento problém se do značné míry řešil zakládáním nových osad (kolonií), ale později bylo i dosti bezzemků, kteří odcházeli jako námezdní vojáci sloužit do ciziny.¹⁹ Přesto však ještě koncem 5. stol. př. n. l. byla většina athénských občanů vlastníky půdy. Když se athénská *polis* dostala po prohrané peloponéské válce do vážné krize (byl to vlastně jeden z konkrétních projevů obecné politické krize městských států tehdejšího Řecka), spatřovala řada Athéňanů jednu z jejích hlavních příčin právě v poklesu významu a vážnosti rodinných zemědělských hospodářství, patřících k nejdůležitějším zdrojům hospodářské a politické moci Athén. Není proto nahodilé, že problematika rodiny ve smyslu slov *oikos* a *oikiá* se ve 4. stol. př. n. l. stává předmětem zájmu některých athénských autorů.

Pokud jde o předcházející fáze vývoje řecké filosofie, výrazy *oikos* a *oikiá* se vyskytují v dochovaných zlomkovitých zprávách o učení předsókratovských myslitelů na poměrně málo místech, a to v textech, které nepřinášejí bližší údaje o řeckém chápání rodiny a domácnosti. Obě slova jsou zde přitom používána v řadě různých, většinou již zmíněných významů. Slovo *oikos* se tu objevuje např. v Thalétově výroku „Špatné věci skryvej v domě“²⁰ (zřejmě ve smyslu: nevyvášej rodinné nedostatky a problémy na veřejnost, jak

19 Proslulou se stala výprava řeckých žoldnéřů do Malé Asie na pomoc Kýrovi v bojích o perský trůn, popsaná Xenofontem ve spise *Kýrův anabasis*.

20 Srv. Diels, H. – Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker* (dále jen VS), I. Berlin 1954, 7. Auss 10. Die sieben Weisen, Fr. 3.

to vyjadřují i některá naše přísloví) nebo ve formulaci pythagorovské zásady, podle níž se mají posvátné obrazy střežit *en tó oikó*²¹ (zde pravděpodobně s významem „v chrámu“). Pythagorec Filolaos zase nazývá oheň, který podle něj plane ve středu vesmíru, „Diovým příbytkem“ (*Dios oikos*).²² Bližší vztah k řeckému pojetí rodiny má jedno místo ze spisu *Pravda* sofisty Antifóna, kde se o Řecích konstatuje, že „stejně jako barbaři“ si neváží lidí, kteří nepocházejí ze vznešeného rodu (*ek kalú oikú*).²³ V obdobných významech se objevuje ve zlomkovitých zprávách o učení předsókratovských myslitelů i slovo *oikiá*.²⁴

Je i velice pravděpodobné, že v předsókratovském období řecké filosofie nevznikl žádný spis o problematice rodiny a domácnosti. Pokud můžeme soudit z výčtu Démokritových děl uváděného Diogenem Laertiem, nenapsal takový spis ani Démokritos, tedy autor, jehož vědecké zájmy měly jinak encyklopedickou šíři.²⁵ Ale v jeho výroku „je nemoc rodiny a života (*nosos oikú kai biú*)“²⁶ tak jako těla“ se možná již obráží zmíněná krize řeckých obcí, které byl Démokritos současníkem.

První komplexně pojatou filosofickou reakcí na krizi řeckého městského státu byl Platónův projekt dokonalé obce, vyložený nejprve v *Ústavě* a později – ve značně pozměněné podobě – ještě v *Zákonech*. Výklad z *Ústavy* se přitom dotýká problematiky běžné řecké rodiny a domácnosti jen v poměrně málo bodech. Známé Platónovy myšlenky o zrušení soukromého vlastnictví a rodiny se bezprostředně vztahují jen na vyšší stavy ideální obce, na bojovníky, kteří ji ochraňují, a na nejvyšší stav filosofů, kteří jí vládou.

Uspořádáním života nejnižšího občanského stavu (producentů materiálních statků, „živitelů“) se v *Ústavě* Platón podrobněji nezabývá, ale z jeho výkladu v II. knize (přesněji řečeno: z fiktivního dialogu, který tu vede Sókratés s Platónovými bratry Glaukónem a Adeimantem a dalšími besedníky) vyplývá, že v této oblasti neprojektuje žádné zásadní změny. Platón v této souvislosti zdůrazňuje, že dokonalá obec, jejímž „pravým tvůrcem“ bude potřeba občanů, se neobejde nejen bez rolníků, ale i bez odborníků v řadě dalších oborů.²⁷ Zdůvodňuje to výhodami, které přináší dělba práce („a tak se vykoná všeho více a lépe i snáze, koná-li jeden člověk jednu věc podle své vrozené schopnosti a v pravý čas, prost starostí o všechno ostatní“²⁸).

21 VS, I, 58. Pythagoreische Schule, Fr. C 4.

22 VS, I, 44. Philolaos, Fr. A 13.

23 VS, II, 87. Antiphon der Sophist, Fr. B 44.

24 Srv. heslo „oikiá“ in: VS III, Wortindex, s. 304.

25 Srv. DL IX, 45-49; VS II, 68. Démokritos, Fr. A 33.

26 VS II, 68. Démokritos, Fr. A 33.

27 Srv. Platon, Rep. II, 11, 369 C n. (dále jen Rep.)

28 Tamtéž, 370 C. Citováno podle českého překladu: Platon, *Ústava*. Přel. F. Novotný. Praha, Jan Laichter 1921, s. 84.

Dokonalá obec proto potřebuje jak rolníka, tak i stavitele, tkalce, obuvníka, kováře, koláře, chovatele hospodářských zvířat, dopravce, obchodníka, námořníka, námezdního dělníka a ještě mnohé další.²⁹ Zřejmě na ně všechny se tu vztahuje Sókratova charakteristika spokojeného života nejnižšího stavu v dokonalé obci: „Patrně budou pěstovat obilí i víno a zhotovovat oděv i obuv; vystavějí si domy ... mile budou pospolu žít a děti nebudou plodit nad vše poměry, z bázně před chudobou nebo válkou ... a takto budou trávit život, jak se podobá v míru a ve zdraví, a ve stáří umírajíce budou zachovávat podobný život svým potomkům.“³⁰

Otroci ovšem ani v Platónově ideální obci zvláštní stav netvoří, v duchu dobových představ jsou pokládáni za součást majetku.³¹ Fyzickou práci pokládá Platón za určité znevýhodnění i u stavu producentů, protože nedovoluje plný rozvoj rozumových schopností.³² Proto i v dokonalé obci budou moci příslušníci tohoto stavu přecházet do třídy rozumných vládců („filosofů“) jen v ojedinelých případech.

Pokud jde o obory práce producentů materiálních statků, Platón tedy ve svém projektu z *Ústavy* nepreferuje zemědělství zvláště výrazně, ale ponechává mu tradiční formu rodinného hospodaření. Prostý způsob života, jak se vyvinul v zemědělské domácnosti, pokládá za základ zdravé obce. Touhu po přepychu (míní se tu vlastně kultura v širším smyslu slova) přitom na jedné straně – ústy Sókratovými – kritizuje, ale na druhé straně (alespoň ne v tomto kontextu) neuvádí žádné způsoby její regulace. Vzrůst přepychu si podle výkladu z *Ústavy* vynucuje nejen zvětšování počtu lékařů (Platón tu má na mysli zhruba to, co dnes nazýváme civilizačními chorobami), ale i expanzi obce, a tím se stává i zdrojem válek.³³

Současná podoba řecké domácnosti tak zůstává v Platónově projektu z *Ústavy* u stavu producentů zachována. Platónova reforma směřuje jinam: k důsledné racionalizaci řízení společnosti (tu má zaručovat vládnoucí stav filosofů) a k zajištění její bezpečnosti a jednoty (což je úkolem stavu bojovníků). Předpokladem jednoty obce je přitom v prvé řadě naprostá vnitřní jednota těchto dvou stavů.³⁴ Právě z tohoto důvodu ruší Platón v *Ústavě* u těchto stavů jak soukromý majetek, tak i rodinu (spolužití mužů a žen se tu však do jisté míry řídí podle některých zásad, jež jsou motivovány především eu-

29 Srv. tamtéž, 370 C-D.

30 Tamtéž, 12, 372 A-C. Citováno podle překl. F. Novotného, s. 86.

31 Srv. např. Rep. VIII, 5, 549 A. K Platónovým názorům na otroctví Srv. též práce: Novotný, F., *O Platonovi*. III. Praha, Jan Laichter 1949, s. 408-412; Klees, H., *Herren und Sklaven. Die Sklaverei in ökonomischen und politischen Schrifttum der Griechen in klassischer Zeit*. Wiesbaden, Steiner 1975, s. 142 nn.

32 Srv. např. Rep. IX, 13.

33 Srv. tamtéž, II, 13-14, 372 E-373 E.

34 Srv. tamtéž, V, 7-14 35.

genicky).³⁵ Racionalitě je tu plně podřízena i etika, což bude ještě zřetelněji (i když v rámci pozměněné představy dokonalé obce) vyjádřeno v *Zákonech*.

Projekt dokonalé obce z *Ústavy* byl ovšem v praxi neuskutečnitelný, což Platónovi samému naznačily i jeho neúspěšné pokusy o společenské reformy na Sicílii. Tato koncepce se v mnohém dostávala do rozporu s podmínkami, názory a požadavky své doby i dalších historických epoch a ani z nejobecnějších filosofických hledisek se neukázaly všechny její složky stejně podnětnými. Statickým prvkem tu byla především metafyzická představa dokonalého neměnného stavu, která ve svých důsledcích rušila v ideální obci možnost jakéhokoli vývoje, i takového, který si vynucoval sám život.³⁶ Současně však byla v tomto projektu formulována i řada podnětných stanovisek a závažných problémů, z nichž některé vyvolaly diskuse již v Platónově době, kdežto jiné začaly ovlivňovat názory na společnost a společenské teorie až mnohem později. K těm patřila především základní myšlenka o filosoficky zdůvodněné reformě společnosti a státu.

K otázkám, které se na základě *Ústavy* (nebo alespoň jejím přispěním) staly již ve 4. stol. př. n. l. předmětem diskusí, náleží např. účelnost požadavku naprosté jednoty obce, problematika rodiny a také postavení ženy ve společnosti. Filosofickou reakcí na řešení této problematiky v *Ústavě* bylo i Xenofontovo krátké pojednání *Hospodář* (*Oikonomikos*), o němž je zde nutno se zmínit dříve, než obrátíme pozornost k pojetí rodiny v Platónových *Zákonech*.

Xenofontův *Oikonomikos* bývá někdy charakterizován jako spis praktického zaměření, přinášející rady, jak úspěšně vést rodinné zemědělské hospodářství. Rady tohoto druhu se tu skutečně podávají, ale cíle, které při tom Xenofón sleduje, jsou (jak to ukázaly již některé starší výzkumy)³⁷ mnohem širší.

Xenofontovi tu jde v prvé řadě o překonání krize athénskému městského státu. Cestu k nápravě vidí především v posílení rodinných zemědělských hospodářství jako existenčního základu obce. V prvních kapitolách *Oikonomika* (který je psán jako záznam jedné Sókratovy rozmluvy, tedy v obdobné formě, jakou mají Platónovy dialogy) je proto podán výklad o přednostech a důležitosti práce v zemědělství. Činnost v tomto oboru, včetně fyzické práce, se tu uznává za důstojnou i pro svobodného a zámožného občana.³⁸

35 Srv. tamtéž.

36 Srv. kritiku Platónových projektů ideální obce v úvodní studii J. Popelové: O Platónových zákonech k českému překladu: Platón, *Zákony*. Přel. F. Novotný. Praha, ČSAV 1961, zvl. s. 11.

37 Srv. např. úvod K. Müllera k prvnímu českému překladu Xenofontova *Oikonomika*. In: Xenofontovy *Drobné spisy*. Přel. K. Müller. Praha 1904, s. 7 n.

38 Srv. Xen. Oik. V, 1-4; 9-10.

K přímým cílům *Oikonomika* tedy patří přivést více athénských občanů k práci v zemědělství. Nepřímo, ale zřetelně se přitom projevuje i snaha odvést athénské občany od neúměrného soustředění na politickou činnost, která sama nemůže zabezpečit existenci a moc obce, a přimět je k tomu, aby přiměřenou část svého času a sil věnovali zajištění životních potřeb svých rodin a celého státu. Proto se v posledních kapitolách *Oikonomika* podávají i zmíněné praktické rady, jak vést zemědělské hospodářství. Jsou na první pohled dosti jednoduché a zřejmě nevyčerpávají všechny znalosti, jichž využíval při své práci tehdejší řecký rolník, je to však záměrné. Xenofón chtěl totiž předejít námitkám svých spoluobčanů, že k řízení zemědělského hospodářství nemají dostatek znalostí a zkušeností. Základní rady podávané v *Oikonomiku* mají proto ukázat, že práci v zemědělství se lze při dostatečně dobré vůli brzy naučit.

Druhým hlavním cílem, který Xenofón v *Oikonomiku* sleduje, je přispět ke zlepšení situace žen v tehdejší athénské společnosti. Jak již bylo řečeno, v Attice zůstávala žena i po provdání příslušníci rodiny svého otce a to jí nezajišťovalo v manželství plnoprávné postavení. Dívčím se tu nedostávalo ani soustavné výchovy a vzdělávání, což platilo i o znalostech potřebných k vedení domácnosti. Myšlenky z Platónovy *Ústavy* o rovnoprávnosti žen a o stejném vzdělání pro chlapce a dívky (u vyšších stavů)³⁹ byly ve vztahu k současným poměrům velice pokrokové, ale ve své úplnosti v tehdejší době zřejmě rovněž neuskutečnitelné. Jejich působení do jisté míry oslaboval i Platónův požadavek, aby ženy na základě rovnoprávnosti vykonávaly i fyzicky nejnamáhavější práce společně s muži a zúčastňovaly se (pokud šlo o ženy bojovníků) nejen vojenského výcviku, ale i přímého boje.⁴⁰

Xenofontovo řešení těchto otázek, vyložené v 7-9. kapitole *Oikonomika*, je mnohem realističtější. Také on uznává plnou rovnoprávnost obou pohlaví, ale soudí, že mezi nimi musí být určitá dělba práce, daná rozdílnými fyzickými dispozicemi. Nejnamáhavější fyzické činnosti je třeba přenechat mužům. Rodinná hospodářství však mají řídit oba manželé společně a právě v této oblasti čeká na ženu více úkolů než na muže. O doplňování znalostí žen se přitom musejí starat především manželé.

Při výkladu těchto problémů je v *Oikonomiku* (zvl. v kapitolách, v nichž Sókratés reprodukuje svoji dřívější rozmluvu s Isomachem, žijícím ve šťastném manželství) kladen velký důraz na porozumění mezi manželi a na jejich harmonické soužití.⁴¹ Projevuje se tu výrazný kontrast se strohým racionalismem, s nímž řeší postavení ženy ve společnosti Platón.

39 Srv. *Rep.* V, 3, 451 E nn.

40 Srv. *tamtéž*, V, 3; V, 14.

41 Srv. zvl. *Xen. Oik.* VII, 7 nn.

V pracích o dějinách antické filosofie (i literatury) se o Xenofontovi tradičně uvádí, že nebyl příliš hlubokým myslitelem. Ve vztahu k velkým logicko-ontologickým tématům řecké filosofie, jak se utvářela již v Xenofontově době, je to nesporně správné. Pokud však jde o filosofické otázky praktického života, lze nalézt u Xenofonta mnoho hlubokých postřehů a úvah. Částečně to snad již dosvědčují uvedené údaje o obsahu *Oikonomika*. V něm jsou explicitně formulovány i některé další pozoruhodné myšlenky, např. o významu, který má práce pro zdraví člověka i pro zvelebení krajiny.⁴² V tomto směru je tu dávana za vzor (patrně do jisté míry oprávněně, i když i zde musíme počítat s obdobnou idealizací perských poměrů jako v Xenofontově spisu *O Kýrově výchování*) Persie, kde král tradičně dbá o obdělávání země a o její zalesňování a trestá úředníky, kteří „pro krutost, vzpupnost nebo nedbalost“ nechávají krajinu pustnout.⁴³ Cenné je tu i zdůrazňování významu zemědělství pro život státu, na čemž nic nemění ani skutečnost, že řešení uvedených otázek je u Xenofonta (právě tak jako u Platóna) značně ovlivňováno jeho odmítavým poměrem k soudobé athénské demokracii.

Důraz na zemědělství klade i Platón ve svém pozměněném projektu dokonalé obce, vyloženém v *Zákonech*. Tato druhá verze Platónova projektu je v mnohém realističtější, ale na druhé straně jsou v ní ještě více posíleny statické prvky verze původní. Projekt z *Ústav* je i zde hodnocen jako nejdokonalejší, ale pozornost účastníků fiktivního dialogu („athénskému hosta“, který představuje Platóna samého, Kréťana Megilla a Spartana Kleiniy) se tu přesouvá na „druhou ústavu“, více přizpůsobenou reálnému životu.⁴⁴

Projekt obce v *Zákonech* již nepočítá s rozdělením občanů do tří více méně uzavřených stavů. Místo toho jsou zde občané rozděleni podle velikosti svého současného majetku do čtyř tříd, přičemž největší majetek jednotlivce nesmí přesáhnout čtyřnásobek jmění stanoveného pro příslušníky nejméně zámožné třídy (přebytky přejímá obec). Úřady (27 „strážců zákona“, vojévůdci, členové rady, dozorcí aj.) jsou v této obci volitelné, pouze v některých případech se rozhoduje losem.⁴⁵

Hospodářským základem obce je v *Zákonech* zemědělství. Půda zůstává stále majetkem obce, ale je rozdělena na neměnný počet dílů, svěřených k užívání jednotlivým občanům, resp. jejich rodinám. Těchto dílů má být 5040, což je počet dělitelný všemi čísly od jedné do desíti a také dvanácti. Tento počet nejlépe umožňuje dělit obce podle potřeby na stejně velké správ-

42 Srv. tamtéž, IV, 1, nn.

43 Srv. tamtéž, IV, 8.

44 Leg. V, 739 E. Z výkladu na tomto místě vyplývá, že má být navržena ještě „třetí ústava“, která by se snad dále přiblížila reálným podmínkám. Výrazem „ústava“ (*politeia*) se tu ovšem nemíní souhrn zákonných ustanovení v dnešním smyslu slova, nýbrž obecné zásady uspořádání obce.

45 Srv. Leg. V-VI.

ní jednotky.⁴⁶ Počet dílů se nesmí zvětšovat ani zmenšovat, k jeho udržení je třeba využívat na jedné straně adopce, na druhé zakládání kolonií a také kontroly porodnosti.⁴⁷ Rolnictví je výsadou a povinností občanů, kdežto řemesla a obchod jsou vyhrazeny cizincům.⁴⁸

I zde se počítá s otroctvím v tehdejší attickém pojetí. Každý občan má být opatřen otroky, „a to podle možností takovým množstvím a s takovou způsobilostí, aby stačili ke všem pomocným službám v jeho pracích“.⁴⁹

Výběr partnerů pro manželství sice není regulován zákonem, ale občané mají být vychováni k tomu, aby při uzavírání sňatků přihlíželi především k prospěchu obce, a teprve v druhé řadě k vzájemné náklonnosti. Za nejprospěšnější pro obec se tu pokládá sňatek partnerů s rozdílným majetkem a rozdílnými vlastnostmi, tedy svazek, který může takové rozdíly v budoucnosti vyrovnávat. Kdo se neožení do věku pětatřiceti let, má být podle zákona trestán každoroční pokutou úměrnou svému majetku.⁵⁰

Prvek neměnnosti není v Platónově „druhé ústavě“ posilován jen tím, že dokonalou obec má tvořit neměnný počet rodin a v podstatě i neměnný počet občanů. Omezuje se tu i vliv dalších faktorů, které přispívají ke změnám. Zvláště to platí o obchodu a cestování. Dokonalá obec by proto neměla být blízko u moře ani v lesnaté krajině, která by poskytovala dostatek materiálu pro stavbu obchodních lodí.⁵¹ Snaha o neměnnost zde tedy ovlivňuje i volbu životního prostředí.

Platónova „druhá ústava“ směřuje v mnohém zpět, ke stavu, v němž byla athénská společnost před vznikem svého demokratického zřízení, k nadvládě statkářské aristokracie.⁵² A jak již bylo řečeno, ani to, co je v obou ústavách nové, není vždy jednoznačně progresivní a podnětné. Přesto měly Platónovy projekty dokonalé obce – již pro svou základní myšlenku racionálně odůvodněné reformy společnosti – pro další vývoj společenských teorií mimořádný význam. Ve vztahu k našemu tématu jsou cenné i tím, že obražejí, byť v nepřímé, filosoficky i subjektivně modifikované podobě, reálné problémy své doby, a mezi nimi i některé z těch, které se týkají postavení tehdejší rodiny a domácnosti. Svoji kladnou stránku tu má i zdůrazňování významu zemědělství pro život obce.

46 Srv. tamtéž V, 737 C-741 A. Poloviční počet usedlostí (2520), který je dělitelný stejnými čísly, pokládal Platón zřejmě za nedostatečný k obraně obce.

47 Srv. tamtéž, zvl. 740 A-741 A.

48 Srv. tamtéž, VIII, 846 D nn.

49 Leg. VI, 778 A. Citováno podle českého překladu F. Novotného, s. 164.

50 Srv. tamtéž, 771 E nn.

51 Leg. IV, 704 A nn.

52 Srv. Popelová, J., O Platónových Zákonech, c.d., s. 17.

Z poněkud jiného hlediska se vztahuje k našemu tématu ještě jedna obecnější stránka Platónových ústav. Je to již zmíněná tendence k plné racionalizaci lidského života, z níž pramení i specifický poměr k přírodě. Velmi zřetelně je tento poměr formulován v X. knize *Zákonů*, při kritice filosofů, kteří soudí, že celý svět i jeho jednotlivé složky nevznikly „skrze rozum ani skrze nějakého boha“, nýbrž „přírodou a náhodou“.⁵³ V duchu své objektivně idealistické koncepce vytýká Platón těmto filosofům především to, že přírodním děním přisuzují nahodilost, nerozumnost, a že rozum, jenž je i zdrojem zákonů a umění, pokládají za druhotný („pozdější“).⁵⁴ O zákonech a uměních jako „rozencích rozumu“ (*gennémata tú nú*) je prý naopak třeba soudit – jako to v X. knize *Zákonů* formuluje za souhlasu zbývajících účastníků dialogu Sparťan Kleiniás –, že jsou „od přírody anebo ne méně než příroda“.⁵⁵ Rozum – a to v podobě, která nutně odpovídá lidskému rozumu – se zde tedy přírodě nepodřizuje, spíše se do ní vkládá, což však v Platónově celkové filosofické koncepci znamená, že se jí současně i nadřazuje.⁵⁶ Takovéto vkládání rozumu do přírody poskytuje na jedné straně možnost jejich neadekvátních filosofických výkladů (v X. knize *Zákonů* se to týká např. prokazování objektivních, přirozených základů řeckého polyteismu),⁵⁷ ale na druhé straně je – jak upozornil již K. Marx⁵⁸ – i významným projevem snahy člověka překonat svou plnou závislost na přírodě a získat v ní emancipované, autonomní postavení. Nadřazování rozumu přírodě tu však také předznamenává pozdější, novověkou kontrapozici těchto sfér, včetně rozpornosti jejich (mj. i ekologických) důsledků. Se značně odlišným pojetím vztahů mezi rozumem a přírodou se setkáváme u Aristotela, a to i v těch místech jeho spisů, jež jsou věnována problematice rodiny a domácnosti.

* * *

Ani Aristotelés nenapsal o rodině a domácnosti samostatné pojednání. Spis *Oikonomika*, který byl po dlouhá staletí připisován Aristotelovi, se dnes na základě novějších výzkumů obecně považuje za dílo pozdějšího autora z peripatetického okruhu.⁵⁹ V rámci řešení jiné problematiky se však Aristotelés v některých spisech zabývá podrobněji i rodinou a domácností. Platí to zvláště o *Politice*, *Etice Eudémově* a *Etice Nikomachově*.

53 Leg. X, 889 C.

54 Tamtéž, 891 C.

55 Tamtéž, 890 D.

56 Srv. např. Rep. IX, 589 D; 590 D; Tim., 69 D, Phil. 286.

57 Srv. Leg. X, 890 B nn.

58 „Indem wir die Natur als vernünftig erkennen, hört unsere Abhängigkeit von derselben auf...“ – MEGA IV, s. 140.

59 Srv. např. Überweg, F. (Hg.), *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Präpar. vyd. Bd. 3. Basel–Stuttgart, H. Flashar 1983, s. 292.

V *Politice* je rodina ve smyslu domácnosti (*oikiá*) zkoumána především jako základní složka obce (*polis*). Výklady některých stránek rodiny a domácnosti tu tvoří jádro první knihy (a do jisté míry i druhé knihy) tohoto spisu. Rodina ve smyslu domácnosti je tu pojata především jako „přirozená společnost pro každodenní soužití“.⁶⁰ Tato společnost se skládá z manželů, jejich dětí a rodinného majetku, včetně otroků. Vyšší společenskou jednotkou, která se skládá z několika domácností a vzniká „pro ukojení potřeby přesahující zájem dne“, je podle Aristotelova výkladu dědina (*kómé*).⁶¹ Dědina vznikala zpravidla dříve než obec a byla původně svazkem příbuzných rodin (srov. výše o „velké rodině“).⁶² Z většího počtu dědin se pak skládá obec, „dovršená a dokonalá společnost ... společenství, které takřka dosáhlo již cíle veškeré soběstačnosti a které vzniklo pro zachování života, ale trvá za účelem života dobrého“.⁶³

Je zřejmé, že při svém výkladu o obci a o domácnosti a dědině jako jejích složkách chtěl Aristotelés v I. knize *Politiky* postihnout jen nejobecnější strukturu řeckých obcí. Jejich členění bylo totiž již několik století většinou složitější. Např. athénská obec se skládala (nejprve podle rodové příslušnosti, později na územním základě) z několika kmenů (*fyly*), které se zase dělily (podle obdobných zásad) na tzv. frátrie.

Podobně se členily na kmeny i mnohé jiné řecké obce. V Athénách byli občané současně i příslušníky správních jednotek (*démů*), z nichž pocházeli. Příslušnost k dému trvala i po přestěhování a byla dědičná.

„Co do přirozenosti“ (*fysei*), tedy z hlediska, které můžeme interpretovat jako ontologické, je pro Aristotela obec prvotnější („dřívější“) než rodina i jednotlivec.⁶⁴ To plně odpovídá pojetí vztahů mezi celkem a jeho částmi v Aristotelově filosofii. Z jiných hledisek, např. co se týče postupného vznikání obcí nebo uspokojování základních životních potřeb, pokládá ovšem Aristotelés za prvotní rodinu.⁶⁵

Vztahy mezi manželi a mezi rodiči a dětmi se Aristotelés v *Politice* zvlášť podrobně nezabývá. Konstatuje, že k manželství vede lidi vrozený pud směřující k udržení rodu. Obdobný pud vede lidi i ke sdružování do větších společenství.⁶⁶ Obec i domácnost jsou projevem lidského smyslu pro dobro, právo a spravedlnost, jež je „podstatnou složkou občanského soužití“.⁶⁷

60 Arist. *Pol.* I, 2, 1252 b 12-14.

61 Tamtéž, 1252 b 15-16.

62 Tamtéž, 1252 b 16 nn. Srv. též výše na s. XX.

63 Arist. *Pol.* I, 2, 1252 b 27-30.

64 Srv. tamtéž, 1253 a 18-19.

65 Srv. tamtéž, 9, 1257 a 20; *Eth. Nic.* VIII, 14, 1162 a 18-19.

66 Arist. *Pol.* I, 2, 1252 a 26-31.

67 Tamtéž, 3, 1253 a 14-18, 37-38.

Domácnost má řídit otec, ale jeho moc nad ostatními příslušníky rodiny není v Aristotelově pojetí absolutní (to je také v souladu s poměry v tehdejší řecké domácnosti). Svou vládu nad rodinou musí otec uskutečňovat několika různými způsoby: vůči otrokům vystupuje jako pán, vůči dětem „na způsob krále“, ve vztahu k ženě „na způsob politika“.⁶⁸

Z kritiky Platónovy „první ústavy“ v II. knize *Politiky* vyplývá, že Aristotelés nepožaduje naprostou jednotu zájmů a názorů ani u příslušníků jedné domácnosti. Směřování k naprosté jednotě v duchu *Ústavy* by mělo podle Aristotelova názoru nutně za následek, že „z obce by se stala spíše domácnost a z domácnosti jednotlivec“.⁶⁹ Aristotelés ovšem uznává, že jednota je do určité míry v obci i v domácnosti potřebná, ale současně soudí, že překročení této míry činí obec „horší“, zřejmě v tom smyslu, že ji ochuzuje o mnoho cenných podnětů. Bylo by to stejné „jako by se symfonie stala jednohlasnou anebo rytmus jedinou (metrickou) stopou“.⁷⁰

Své nedostatky má podle Aristotela i rozdělení občanů do tří stavů, jak je navrhováno v *Ústavě*, a to právě proto, že většině občanů odnímá možnost podílet se střídavě na vládě. V obcích, kde si jsou občané „přirozeně rovni“, je postupná účast všech na vládě prospěšná a spravedlivá.⁷¹

Aristotelés nesouhlasí ani s Platónovým požadavkem, aby se u vyšších stavů „dokonalé obce“ zrušilo manželství i soukromý majetek. Zrušení manželství a výchova dětí mimo rodinu v představě, že jsou společnými potomky celého stavu, by nutně oslabily nebo i odstranily potřebné citové vztahy mezi rodiči a dětmi. Je-li láska v obci nejvyšším dobrem – a Aristoteles soudí, že s tím se shoduje i Platónova *Ústava* – pak zrušení rodiny by ochudilo obec o jednu ze základních podob tohoto vztahu.⁷² Pokud jde o majetek, Aristotelés uznává, že v jistém smyslu musí být společný (musí sloužit společnosti), ale na druhé straně se obává, že zrušení vlastnictví by oslabilo podněty k práci i poměr lidí k společným statkům.⁷³ (Ve vztahu k *Ústavě* není ovšem tato argumentace zcela přesvědčivá, protože příslušníci vyšších stavů „dokonalé obce“ se prací ve smyslu vytváření materiálních hodnot nemají zabývat). Aristotelés poukazuje rovněž na to, že při správě společného majetku, i když není příliš častá, vznikají mnohdy spory, které naopak narušují jednotu spolumajitelů.⁷⁴

68 Tamtéž, 12, 1259 a 39-b 1.

69 Arist. Pol. II, 2, 1261 a 20-21.

70 Tamtéž, 5, 1263 b 34-35.

71 Tamtéž, 2, 1261 a 39-b 6.

72 Srv. tamtéž, 4, 1262 b 3 n.

73 Srv. tamtéž, kap. 5.

74 Tamtéž, 5, 1263 b 22-29.

Některými fyziologickými stránkami manželství se Aristotelés zabývá v VII. knize *Politiky*, při úvahách o vydávání zákonů regulujících do jisté míry rodinný život. Jeho výklad se tu v první řadě týká optimálního věku pro uzavírání manželství: se zřetelem k harmonickému soužití manželů ve stáří to má být pro ženu osmnáct let, pro muže sedmatřicet. Dále se zde doporučuje zákon, který by těhotným ženám přikazoval dostatečný tělesný pohyb, např. pravidelné pouti ke svatyním bohů, kteří jsou ochránci rodin. Podle Aristotela by měl být rovněž zákonně vymezen počet dětí v rodině a opatření k jeho regulaci. A konečně by se nevěra měla trestat ztrátou občanských práv.⁷⁵

Velkou pozornost věnuje Aristotelés v I. knize *Politiky* otroctví. Jeho stanovisko k této problematice není tak jednoznačné, jak se někdy – právě na základě *Politiky* – soudí. I z I. knihy *Politiky* je zřejmé, že Aristotelés si byl dobře vědom závažnosti námitek, které vznesli proti otroctví někteří řečtí myslitelé, především z řad sofistů.⁷⁶ Tyto námítky se týkaly v první řadě tvrzení, že otroctví má svou příčinu v přirozené nerovnosti lidí, projevující se zvláště v rozdílech mezi kulturní úrovní Řeků a jiných „barbarských“ národů. Také v *Politice* Aristotelés upozorňuje, že otroctví lze chápat dvojím způsobem: buď ve smyslu zákonného (konvenčního, nikoli nutného) ustanovení, nebo právě jako projev přirozených rozdílů mezi lidmi.⁷⁷ V některých jiných Aristotelových spisech je otroctví pojímáno jen v onom prvním smyslu, jako pouhý „vztah“.⁷⁸

V *Politice* však převažují empirická hlediska. (Nesmíme zapomínat, že celá Aristotelova *Politika* vychází především z empirie, z rozboru skutečných zřízení různých obcí řeckého světa.⁷⁹ Tato zřízení jsou zde ovšem kriticky srovnávána a hodnocena, přičemž se hledají i jejich nejlepší prvky i nejlepší „ústavy“ vcelku). Zkušenost i reálný pohled na tehdejší hospodářství vedou Aristotela k přesvědčení, že řecká společnost se bez práce otroků neobejde. Otroctví je proto i v *Politice* pojímáno jako nutná součást zřízení obce. Bylo by je možno zrušit jen tehdy (jak zní známá Aristotelova podmínka), „kdyby každý nástroj na rozkaz nebo již předem dovedl vykonat své dílo ... kdyby člunky samy od sebe tkaly a paličky hrály na kitharu“.⁸⁰

Pro otroctví jsou v *Politice* uváděny i tradiční argumenty o přirozené nerovnosti lidí. Vztah mezi pánem a otrokem má být dokonce dobrý, protože v mnohém jsou jejich zájmy společné.⁸¹ Přitom však vyvstávají před Aristo-

75 Arist. Pol. VII, kap. 16.

76 Srv. Arist. Pol. I, 4-7, zvl. kap. 6.

77 Srv. tamtéž, 6, 1255 a 4-7.

78 Srv. např.: „není-li pán, není ani otrok“ – Arist. Cat. 7, 7b.

79 Srv. např. výklad v Düring, I., Aristoteles. Heidelberg, Winter 1966, s. 494 nn.

80 Arist. Pol. I, 4, 1253 b 33-1254 a 1.

81 Tamtéž, 6, 1255 b 12-14.

telem další problémy, např. jak posuzovat otroctví Řeků, kteří upadli ve válkách mezi jednotlivými řeckými státy do zajetí. Tyto problémy zde zůstávají převážně otevřeny, takže celý výklad o otroctví končí do značné míry aporeticky.⁸²

V I. knize *Politiky* se Aristotelés také podrobněji zabývá hospodařením (ve smyslu hospodářského života domácnosti, jak to odpovídá tehdejšímu významu slova *oikonomia*) a „výdělečným uměním“ (*chrématistiké techné*). Mezi těmito pojmy přesně rozlišuje: cílem výdělečného umění je opatřovat prostředky (proto se také mluví o získávacím umění *ktétiké*), kdežto úkolem hospodářství je jich užívat.⁸³ Výdělečné umění se tu dělí na několik druhů. Jeden z nich, a to nejzákladnější („výdělečné umění ve vlastním smyslu“), je složkou hospodářství. To musí totiž buď mít zásobu potřebných věcí pro celou další činnost (což je při trvalém hospodaření nemožné), nebo si je musí opatřovat a hromadit, aby byly po ruce.⁸⁴ Je zřejmé, že Aristotelés tu má na mysli v prvé řadě opět rolnickou domácnost jako základ hospodářského života obce. Potvrzuje to i výčet znalostí, které tvoří podle Aristotela užitečnou část výdělečného umění: uvádějí se tu znalosti o hospodářském zvířectvu, orbě, sadařství, včelařství apod. Z Aristotelových slov rovněž vyplývá, že o některých těchto oborech již existovala odborná literatura. Z ní se však dochovalo jen málo.⁸⁵

Za další druh výdělečného umění pokládá Aristotelés „umění směnné“ (*metablétiké*). Jednou částí tohoto umění je obchod. Není „od přírody“, vznikl určitou zkušeností a uměním. Jeho původní „přirozenou“ podobou byla směna zboží za zboží podle potřeby zúčastněných stran. Rozvoj obchodu byl nedílně spjat se zavedením peněz.⁸⁶ Aristotelés hodnotí v této souvislosti velice kriticky negativní stránky působení peněz ve společnosti: usiluje se o co největší zisk, peníze nejsou již prostředkem, nýbrž cílem směny, a tak se stávají i cílem veškerého lidského snažení a pokládají se za jediné skutečné bohatství. V důsledku toho vzrůstají i lidské žádosti, pro jejichž ukojení si lidé žádají neomezených prostředků. Skutečným bohatstvím však může být jen dostatek věcí potřebných k dobrému životu.⁸⁷

Má-li obchod tyto záporné stránky, pak přímého odsouzení si podle Aristotela zaslouhuje druhá část směnného umění, jíž je lichvářství. V něm se projevuje nepřirozená působnost peněz nejvýrazněji.⁸⁸

82 Srv. Düring, I., *Aristoteles*, c.d., s. 490-493.

83 Arist. *Pol.* I, 8, 1256 a 10-12.

84 Srv. tamtéž, 1256 b 26-30.

85 Srv. tamtéž, 11, 1258 b 39 nn.

86 Srv. tamtéž, 9, 1257 a 17 nn.

87 Tamtéž, 8, 1256 b 30-31; 9, 1257 b 1-1258 a 14.

88 Tamtéž, 10, 1258 a 38-b8.

K směnnému umění konečně patří i práce za mzdu, a to v podobě jak „všední“ (ale kvalifikované) řemeslné práce, tak i neumělé, ryze fyzické činnosti. K řemeslné práci má blízko i třetí druh výtěžného umění, který je jakýmsi středem mezi přirozeným získáváním prostředků a uměním směnným. Je to těžba přírodních materiálů, např. dřevorubectví a hornictví.⁸⁹

Domácností založenou na řemeslné výrobě a jejím postavením v obci se Aristotelés v *Politice* přímo nezabývá. Řemeslná výroba je tu však zřetelně pojímaná jako neodmyslitelná a důležitá složka života obce. Aristotelés si velice cenil rozumové stránky řemesel, zvláště pokud jde o uplatňování zkušenosti a o cílevědomý postup, při němž se realizuje tvůrčí představa. Svědčí o tom i četné příklady a analogie s řemeslnými činnostmi, např. se stavitelstvím, uváděné v Aristotelových spisech.⁹⁰ Pokud Aristotelés hodnotí řemeslnou práci poměrně nízko, týká se to vždy tzv. „hrubých řemesel“ (*banau-soi technai*), protože jejich vykonávání „zhoršuje tělesný stav“ (tj. odporuje řeckému ideálu harmonicky rozvinutého člověka) a neumožňuje pěstovat vlastnosti potřebné pro politickou činnost občana.⁹¹ Na rozdíl od Xenofonta nedoporučuje Aristotelés hospodářům fyzickou práci ani v zemědělství. Hospodář má především práci řídit.⁹²

Hospodářské činnosti nadřazuje Aristotelés obecně činnost politickou a nejvýše klade pěstování vědy. Současně si je však dobře vědom toho, že bez hospodářské činnosti by tyto obory nemohly existovat.⁹³

Pozoruhodnou součástí těchto Aristotelových výkladů jsou již zmíněné myšlenky o bohatství. Proti živelnému růstu lidských žádostí, z nichž mnohé jsou jen zdánlivými potřebami, nestaví Aristotelés požadavek příklonu k chudobě, jak to činili např. kynikové a později někteří stoici, ale orientaci na „dostatek prostředků k dobrému životu“. Tím se kladou lidským žádostem určité meze, ale současně se ponechává možnost vytváření skutečného bohatství občanů a celé obce. Řečeno dnešní terminologií, proti živelné tendenci k maximalizaci lidských potřeb neklade Aristotelés požadavek jejich minimalizace, ale spíše jejich kultivace.

Důležitý doplněk k výkladům o rodině a domácnosti z *Politiky* tvoří dva úseky Aristotelových etických spisů. Jsou to paralelní výklady z *Etiky Nikomachovy* a *Etiky Eudémovy*, v nichž se Aristotelés při zkoumání přátelství a lásky

89 Tamtéž, 11, 1258 b 20-31.

90 Srv. např. Arist. An. Post. II, 12, 95 b 32 nn.; De gen. et. corr., II, 11, 337 b, 29 nn.

91 Srv. Arist. Pol. VIII, 2, 1337 b 4-21. Ze stejného důvodu Aristotelés nepředpokládá, že „v nejlepší ústavě“ by se měli fyzicky pracující lidé zabývat politickou činností (obdobně i obchodníci pro nedostatek volného času) a pracovníkům v „hrubých zaměstnáních“ tu odpírá i občanství. – Pol. VII, 9, 1328 b 33-1329 a 2.

92 Srv. Arist. Pol. I, 7, 1255 b 35-37.

93 Srv. tamtéž a dále např. Pol. VII, 8, 1238 b 20-23; Met. I, 2, 982 b 22-24.

(řecké slovo *filía* má oba tyto významy) dostává k výkladu citových vztahů v rodině.⁹⁴ V souladu s běžnými významy slova *filía* chápe přátelství a lásku širěji než tradiční pojetí pozdějších epoch. Přátelstvím je pro něj obecně stav, v němž si lidé projevují navzájem přízeň a přejí dobro.⁹⁵ Podle důvodu, z něhož přátelství vzniká, dělí je Aristotelés na několik druhů. Důležité místo mezi nimi má přátelství příbuzenské. V prvé řadě to je přátelství mezi rodiči a dětmi: rodiče milují děti jako část své bytosti, děti rodiče jak svůj původ. Intenzita těchto citů závisí na délce času, resp. na době, kdy u koho vznikají: rodiče milují své děti hned po narození, kdežto u nich vzniká láska později. Z obdobného důvodu je i mateřská láska větší. Na stejném původu je založena i láska mezi sourozenci: jsou „jaksi totéž, i když v různých osobách“.⁹⁶

Velký důraz tu Aristotelés klade na přirozený přátelský svazek mezi mužem a ženou jako trvalými životními partnery. Člověk je podle jeho výkladu přirozeně určen ještě více pro život v manželství a v rodině než pro život v obci (v tomto smyslu se v *Eticé Eudémově* říká, že člověk není jen *zóón politikon*, ale i *zóón oikonomikon*).⁹⁷ Rodina je tak místem, kde se nejprve projevují počátky a zdroje přátelství, společenského uspořádání a práva.⁹⁸ Dobrý vztah k lidem a ke společnosti má tedy v Aristotelově pojetí svůj základ v rodině.

Jak je však v těchto Aristotelových výkladech pojat vztah člověka ke světu, k přírodě, která ho obklopuje? Již celkovou koncepcí Aristotelovy filosofie je dáno, že se tu nemůže objevit takové napětí mezi rozumem a přírodou jako v pojetí Platónově. Člověk je v Aristotelově koncepci plně přírodní bytostí a součástí přírody je i jeho rozum. Příroda přitom není pro Aristotela říší náhody, neboť se v ní projevuje řád a účelnost. A člověk je v jistém smyslu účelem přírodního dění, neboť celá příroda je uspořádána tak, aby poskytovala lidem vše potřebné.⁹⁹

Není podstatné, že toto pojetí má své neúměrné teleologické stránky. Důležité je tu především to, že aktivita člověka je zde pojata jako bytostná součást přírodního dění, jako něco, co se děje v přírodě z ní samé, z jejích imanentních příčin. Domýšleno dále, roztržka rozumu s přírodou by v této koncepci nutně znamenala roztržku člověka se sebou samým jako s přírodní bytostí, rušila by jeho podstatu i jeho bytí. Tato složka Aristotelova myslitelského odkazu (stejně jako mnohé jiné) si podržuje svoji hodnotu a platnost i v dnešní době.

94 Srv. *Eth. Nic.* VIII, 13-14; *Eth. Eud.* VII, 10.

95 Srv. *Eth. Nic.* VIII, 2, 1156 a 3-5.

96 Srv. *tamtéž*, VIII, 14.

97 *Arist. Eth. Eud.* VII, 10, 1242 a 22-25. Srv. též *Eth. Nic.* VIII, 14, 1162 a 17-18.

98 *Arist. Eth. Eud.* VII, 10, 1242 a 40-42.

99 Srv. např. *Arist. Pol.* I, 8, 1256 b 20-22.